

ד"ר יצחק קדמן²

"ידוע מספיק כדי לפעול" –

מדוע אין התמודדות מספקת ואין די הצלחות במאבק לצמצום תופעת ההתעללות בילדים: רעיונות לא שגרתיים להתמודדות

א. קיצור תולדות ההתעללות

התעללות בילדים קיימת מאז ומעולם בכל החברות ובכל התקופות. במשך מאות בשנים, ואולי אף יותר, הבעיה הוסתרה, הוכחשה או שכלל לא ראו בה בעיה או עוול הדורש תיקון.

ילדים נחשבו לרכוש המשפחה ובעיקר לרכוש האב, והיה אפשר ואף רצוי "לא לפס" ביד קשה. ילדים (לפחות עד גיל העבודה, מטעמים אנוכיים) לא נחשבו בני אדם, ולפיכך לא היה ראוי לדרוש עבורם זכויות או הגנה.

גם בתקופה המודרנית ובמאות ה-18 וה-19 נמשכה ההתעלמות מזכויות הילד בכלל ומזכותו להגנה מפני התעללות בפרט. כדאי לשים לב לכך שאפילו המונח "התעללות בילדים" (המערפל משהו, גם כיום) כמעט שלא הופיע בספרות המקצועית, בחקיקה ובמסמכים רשמיים אחרים.

התייחסות ממשית ראשונה לתופעה, לקיומה, לנזקיה ולצורך להתמודד איתה מופיעה רק במאה ה-20 ורק במחציתה השנייה.

ביולי 1962 פרסם רופא ילדים בשם הנרי קמפה (Kempe, Silverman, Steele, Droegenmueller, & Silver, 1962) מאמר מקצועי בכתב עת רפואי, ובו טען שיש מגפה

¹ כתיבת מאמר זה התאפשרה בזכות הסיוע של קרן שוסטרמן, מרכז שוסטרמן ללימודי ישראל באוניברסיטת ברנדייס בארצות הברית, ובזכות הסיוע של מכון חרוב, ובייחוד של מנכ"ל המכון – פרופ' אשר בן אריה. תודת המחבר נתונה לגופים חשובים אלה.

² מייסד ומנכ"ל לשעבר של המועצה לשלום הילד בישראל.

נסתרת של פגיעות מכוונות בילדים צעירים (רובם בני פחות משלוש).

"העצמות השבורות שלהם סיפרו את כל מה שהם לא יכלו לספר", קבע ד"ר קמפה וטבע את המונח "סינדרום הילד המוכה".

המאמר המקצועי זכה לסיקור לא אופייני ולא שגרתי בעיתונות היומית הארצית בארצות הברית, ועד מהרה נחקרו ברוב מדינותיה (בשנים 1963-1967) חוקים הנוגעים לחובת דיווח במתכונות שונות ומגוונות. העיקרון המשותף למתכונות השונות הוא שבמעשה החקיקה היה משום הכרה בתופעה, בחומרתה, בצורך לשבור מוסכמות כדי להתמודד עימה ובצורך להגן על ילדים ולשבור את קשר השתיקה סביב הנושא.

החקיקה מחד גיסא ופריצת הדרך התקשורתית מאידך גיסא (ממאמר מקצועי בכתב עת רפואי אל כותרות העיתונות הכללית) הביאו להעלאת המודעות ולעלייה דרמטית בחשיפת מקרי ההתעללות (ראו להלן – נתונים ארציים מכל מדינות ארצות הברית).

מספר הדיווחים על חשד להתעללות בילדים בארצות הברית בשנים 1962-2015

10,000 – 1962

669,000 – 1976

1,540,000 – 1980

2015 – 3,000,000 (+)

יציאת התופעה לאור והפיכתה מבעיה רפואית שעניינה רק אנשי מקצוע יחידים לבעיה חברתית ותקשורתית רחבת היקף הובילו גם לעניין גובר והולך במערכת הפוליטית. כפי שקורה לא אחת בתהליכים היסטוריים, פריצות דרך רבות הן גם תלויות תקופה ומושפעות מתהליכים חברתיים שונים.

הרבה לפני מאמרו פורץ הדרך של ד"ר הנרי קמפה נכתבו מאמרים מקצועיים על פגיעות מכוונות בילדים (ב-1946 ואף בשנות העשרים המוקדמות), אך אלה לא זכו לעניין או לסיקור תקשורת נרחב או להתעניינות פוליטית.

פרשנים נוטים להסביר את השינוי ב-1962 בשינויים חברתיים אחרים שחלו בשנות השישים של המאה ה-20 והכשירו את הקרקע, כגון עלייתה של התנועה לשוויון זכויות לנשים, דגשים על זכויות אדם ואזרח, מאבקים ותנועות למלחמה בעוני ועלייה כללית במודעות חברתית.

כאמור, נושא ההתעללות בילדים הפך להיות גם נושא פוליטי ואף מוקד למאבקים פוליטיים וחקיקתיים (על התהליכים של הפיכת בעיה חברתית מ"לא בעיה" ל"בעיה בוערת" ועל הקשר הכפול שבין נושא תקשורת לנושא פוליטי, בהקשר של נושאים חברתיים, ראו בהרחבה קדמן, 1987).

הסנטור הדמוקרטי וולטר מונדייל (שכעבור זמן היה גם מועמד לנשיאות ארצות הברית) העלה כבר ב-1971 הצעת חוק פדרלי בנושא זה (בנפרד, ונוסף על חקיקה מדינתית בדבר חובת הדיווח

שנעשתה בעיקר בשנים 67-1963). ההצעה נועדה לתת מענים לבעיית ההתעללות בילדים מתוך גישה מרחיבה של ראיית טובת הילד ובדגש על מניעה והשקעה בהתפתחות הילד בכלל ושל ילדי עניים ומיעוטים בפרט.

הנשיא ניקסון בלם את החקיקה, אף שזכתה לרוב משמעותי בסנט, והטיל וטו על החוק משום שראה בו חלק מחקיקה לא רצויה בעניין השקעת המדינה בנושאים חברתיים, בעיקר חוקים שנועדו לטיפול ממלכתי-פדרלי בעניים ובחלשים.

הסנטור מונדייל לא ויתר ולא נכנע לווטו הנשיאותי, וב-1974 חזר והגיש הצעת חוק שבמהותה לא הייתה שונה מההצעה הקודמת, אך כדי להתגבר על המכשולים וההתנגדות הנשיאותית והפוליטית היא הוגשה בצורה שונה. במקום חוק כללי להבטחת התפתחות תקינה של ילדים בכלל ושל ילדים עניים בפרט, הוצגה הצעת חוק לטיפול בהתעללות בילדים ולמניעה. ההצעה זכתה לקונצנזוס נרחב מכיוון שנראתה הוגנת ונחוצה בכך שעסקה "רק" בנושא ההתעללות והוצגה כרלוונטית לכל חלקי האוכלוסייה.

למרות השינוי העצום במודעות, למרות ההתקדמות בחקיקה, למרות תוכניות חדשות – מדיניות ופדרליות, למרות הידע הרב שנצבר, עדיין שררה תחושה כבדה שלא חלה התקדמות בנושא – שאין טיפול מספיק, שאין הקצאה מספקת של משאבים, ובעיקר שאין די מניעה והפחתה של תופעת ההתעללות (Lepore, 2016).

ביטוי לכך אפשר למצוא בדבריה של ג'יין אינגלנד, פסיכולוגית ילדים שעמדה בראש המחלקה להגנת ילדים במדינת מסצ'וסטס. בתחזית שנשמעת פסימית היא קבעה: "ילדים ימשיכו למות בעקבות התעללות, השאלה רק אם נצליח להפחית את הסיכון שזה יקרה שוב ושוב" (Lepore, 2016).

דבריה של אינגלנד באו, בין השאר, על רקע כמה מקרי מוות מזעזעים של תינוקות וילדים צעירים בשל התעללות מתמשכת של ההורים. רוב המקרים הללו היו מוכרים לשירותי הרווחה ו"הכתובת הייתה על הקיר" באופן מובהק. גם הנתונים הסטטיסטיים משדרים פסימיות ואכזבה. בשנים 1970-2000 עלה שיעור הילדים שנרצחו ומתו על רקע התעללות מ-5.8% ל-9.1%, וכיום הוא אף גבוה יותר.

ב. המצב בישראל

בישראל, הגם שבאיחור ניכר וכפי שקורה גם בנושאים אחרים, היו תגובות דומות של התעלמות והכחשה אל מול ההתעללות בילדים, ואף הצדקתה בנסיבות מיוחדות. כך למשל בשנת 1975 (13 שנים לאחר מאמרו של ד"ר קמפה על "סינדרום הילד המוכה") קבע בית המשפט המחוזי בתל אביב, בבואו לנמק גזר דין קל ביותר לאם שהתעללה בילדיה, כי "אין מדובר בעבירה נפוצה והיא בכלל נדירה במשפחות יהודיות" (ת"פ 695/75).

לחוסר המודעות ואולי גם להכחשה שאפיינו את היחס לנושא בישראל היו כמה סיבות. בכל החברות בעולם, לא רק בישראל, ההכרה בהתעללות בילדים כבעיה חברתית היא דבר חדש יחסית. אפשר שהסיבה לכך שמונה באיום החבוי בעצם ההודאה בקיום הבעיה. קשה לתפוס שהמקום שבו הילד אמור להיות מוגן יותר מכול – הבית, ביתו שלו – הוא גם מקום שבו הילד נתון לא אחת בסיכון הגבוה ביותר. לאן יימלט אפוא, ועל מי יסמוך בעת צרה ומצוקה?

כמו כן קשה לתפוס שהורות ביולוגית, "קשר הדם" המיתי, אינה מבטיחה באופן אוטומטי יחס, אהב ומגן לצאצאים שלנו. יתרונו של האדם על שאר בעלי החיים – כיצור חושב ובעל חופש בחירה, שפעולותיו הרצוניות אינן מתוכננות תכנות גנטי – אולי הופך להיות, בהקשר זה, לחיסרון של ממש.

יש לזכור עוד, שעד למאה העשרים רוב החברות בעולם לא ראו בילד אדם בפני עצמו אלא רכוש, משאב לעתיד של כוח אדם, חפץ – לא אישיות בפני עצמה. גישה זו של דה-הומניזציה של הילד הקלה מאוד את ניצולו ואת הפגיעה בו גם במסגרת המשפחה, בלי שהחברה תיתן דעתה על כך שיש כאן בעיה. ההדגשה הרבה שניתנה לזכויות הילד ולאישיותו העצמאית, והחשיבות שיש להבטחתם של תנאים ההולמים את התפתחותו, חדרו לתודעת הכלל רק במאה ה-20 ובעשרות השנים האחרונות.

כל אלה הן אמיתות המתאימות לחברות רבות בעולם. בישראל חברו להן מרכיבים נוספים שגרמו לחברה הישראלית לגלות באיחור ולדחות את הנכונות להכיר בקיומה של תופעת ההתעללות בילדים ואת היותה בעיה חברתית חמורה.

בחברה הישראלית היו (ובמידה רבה עדיין קיימים) כמה מיתוסים שהקשו מאוד את המעבר משלב של הכחשה וטרומ-בעיה לשלב של מודעות והכרה בקיומה. מיתוס אחד הוא שאין דבר נפלא יותר מהמשפחה היהודית. משפחה זו נחשבת בעיני רבים, על סמך ערכים מוצהרים ורקע היסטורי, מסגרת מושלמת שהעמידה תמיד את טובת הילד בראש מעייניה. גם אם אי אפשר להתכחש לקיומה של הבעיה אצל עמים אחרים ובחברות אחרות, הדעה הרווחת הייתה ש"אצלנו זה לא יכול לקרות". יתרה מזו, דור המייסדים של מדינת ישראל תכנן לבנות כאן חברת מופת שתצמיח "יהודי חדש", משוחרר מחוליי הגולה (משוררים דיברו אז על זמן שבו נהיה חברה "נורמלית" ונזכה סוף סוף לראות גם גנב עברי. לו יכלו לראות מה מהר הפכנו להיות נורמליים במובן הזה...). בין האידיאלים המקודשים יש לציין גם את הערך של "קדושת המשפחה", שלפיו מסגרת זו היא יחידה ערכית חשובה שאין להתערב בנעשה בתוכה, בבחינת "ביתי הוא מבצרי".

מיתוס המשפחה היהודית הנפלאה, מיתוס חברת המופת המוקמת בישראל המתחדשת וערך קדושת המשפחה שהיה גם הוא למיתוס שאסור לפגוע בו – ולו גם בדיבור או בהצצה למתרחש בתוכו – הקשו מאוד על החברה לתפוס שגם במסגרת המשפחה היהודית בישראל יכולים לקרות דברים נוראים לילדים, שהם לא רק בני משפחה אלא גם דור העתיד ומוקד תשומת הלב של החברה.

נוכח כל אלה לא קשה להבין כיצד קרה שעד לפני כמה שנים נהגה החברה הישראלית כמו שלישיית הקופים המפורסמים שאינם רואים, אינם שומעים ואינם מדברים, ולא העלתה כלל על הדעת שקיימת תופעה רחבת היקף ובעיה חברתית קשה של התעללות בילדים, וזאת אף שחברות מערביות אחרות כבר היו בשלב של גילוי התופעה, הכרה בבעיה והתמודדות עימה.

חשוב להדגיש – אף שזאת הייתה תמונת המצב הכללית, היו יחידים וארגונים שהתריעו זה שנים על קיומה של הבעיה. הארגון אל"י, למשל, הוקם כבר בשנת 1979, ומאז לא חדל להצביע על בעיה רחבת היקף זו. ואולם למרות תרומתם החלוצית של ארגונים, ושל יחידים כגון ד"ר צימריין ופרופ' ראסל (עוד לפני שנת 1979), קולם היה בבחינת קול קורא במדבר.

היסטוריונים טוענים שאין להצביע על מועד מוגדר שבו מתחילה תקופה או מסתיימת, וששינויים היסטוריים הם תהליך הדרגתי והם אינם יכולים להימדד לפי אירוע מסוים או בנקודת זמן

נתונה. טענה זו בוודאי תקפה גם לנושא שלנו, וקשה לקבוע מה האירוע או באיזה תאריך חל המפנה ביחסה של החברה הישראלית להתעללות בילדים. בוודאי גם כאן מדובר בתהליך הדרגתי ובהצטברות של אירועים. ואף על פי כן, דומה שאפשר להצביע על נקודת מפנה. יותר מכל אירוע אחר, מותה של ילדה אחת מטבריה הוא שגרם לשינוי.

לפני כמעט שלושים שנה (בחודש אוקטובר 1988) הובהלה לבית חולים בצפון ילדה בת שלוש בשם מורן. היא הובאה לבית החולים כשהיא מחוסרת הכרה, ועד מהרה התברר שהייתה נתונה בביתה להתעללות מתמשכת על-ידי דודה. הוא גרם לה חבלות קשות בכל חלקי גופה וכן כוויות ופגיעות מיניות. אשפוזו עדיין לא עורר הדים מיוחדים, והדבר נזכר בקצרה בעיתונות בעמודים הפנימיים. ב-9 בפברואר 1989 מתה מורן בבית החולים, לאחר שהייתה מאושפזת במשך חמישה חודשים חסרת הכרה.

ההתעללות במורן נמשכה חודשים ארוכים, ולמרות זאת איש "לא ראה", איש "לא שמע", איש "לא ידע", ובכלל זה בני משפחה, שכנים, מטפלות במעון וכיוצא באלה. מובן גם שאיש לא אמר על כך דבר.

מותה של מורן כאילו פרץ לפתע את כל הסכרים. כתבות ענק הופיעו בכל אמצעי התקשורת, מומחים ואנשי מקצוע רואיינו שוב ושוב, ארגונים ואנשי ציבור הגיבו מעל כל במה אפשרית, פוליטיקאים נזעקו, וביקורת נמתחה מכל עבר – היכן היינו, כיצד לא ראינו, האם אין עוד מקרים כאלה?

אף על פי שלא היה זה מקרה המוות הראשון של ילד בישראל עקב התעללות במשפחה, דומה שאירוע טרגי זה תפס את החברה הישראלית ברגע מתאים ובשלב יותר, ואולי האיץ את ראשיתו של תהליך שינוי, לכל הפחות בכל הנוגע להכרה בקיומה של התופעה, תהליך שהיה מתרחש ממילא (על היוזמה הפרלמנטרית ועל הליכי החקיקה שבאו בעקבות המתואר ראו קדמן, 1992).

ג. חוסר העשייה המספקת - הסברים אפשריים

מדוע אפוא, אחרי כמה עשרות שנים מאז "גילוי" התופעה, אחרי אין ספור מחקרים ומאמרים, אחרי הקמת יחידות מיוחדות לטיפול בנושא, לאחר חקיקה מסועפת, לאחר ייזום והפעלה של מיזמים רבים ומיוחדים, דומה שאנו עדיין מגששים באפלה, ובעיקר דומה שרגשות עזים של אכזבה ותסכול מלווים את חוסר ההצלחה למנוע את התופעה או אפילו לצמצם את היקפה. ומדוע אחרי שנים כה רבות מאז נתן רופא ילדים ל"מחלה" את שמה ואבחן את קיומה, עדיין לא נמצאו למחלה "תרופה" או "חיסון" מתאימים. יכולות להיות לכך תשובות רבות אפשריות – כל אחת מהן בנפרד ושילוב ביניהן יחד יכולים לתת מענה, לפחות חלקי, לשאלות המציקות.

אפשר לטעון כי למרות ההתפתחות העצומה בתחום זכויות הילד בעשורים האחרונים, עדיין אין הכרה גורפת ושלמה בילד כאדם מלא ושווה הזכאי לכל הזכויות המשתמעות הן מהיותו אדם והן מהיותו ילד.

יש עדיין חברות רבות, מגזרים רבים ותחומי מיקוד שונים שבהם הילד איננו נחשב אדם שלם, ויש הקשרים שבהם אפשר לצפות בדחייה ואף בסלידה ובהתנגדות לרעיון של זכויות הילד.

גם בחברות מתקדמות אפשר לראות ביטויים של שנאת ילדים, ככל שהקביעה הזאת קשה לעיכול. אפשר להסביר לפחות חלק מחוסר העשייה ומחוסר ההצלחה בתחום ההתעללות בילדים בחוסר רצון אמיתי ומלא לפעול ולהצליח במניעת ההתעללות.

הסברים אחרים שאפשר להעלות לחוסר העשייה המספקת ולחוסר ההצלחה בעניין זה נוגעים לקושי הרב סביב הטיפול בנושא, בעיקר קושי רגשי. מדובר בתופעה קשה, לעיתים בלתי ניתנת להסבר פשוט. היא מאיימת מאוד, לא נעימה לעיסוק ואפילו לשמיעה, והדבר מתבטא גם בקושי היחסי לגייס תורמים (יחידים וקרנות) להשקיע בחקר התופעה ובקידום פתרונות לבעיה. אפשר גם לטעון שקשר השתיקה סביב התופעה ומנגנוני ההגנה, כגון הדחקה והכחשה, שהתקיימו במשך עשרות ומאות בשנים ושבלחם קיימים עד היום, מסייעים "להקטין" את התופעה ולא לעמוד על היקפיה האמיתיים.

אם מדובר בבעיה "קטנה" או מוגבלת בהיקפיה, מה צורך יש במאמצים רבים או בהשקעות ומשאבי ענק כדי להתמודד איתה?!

במדינות שונות נעשו בשנים האחרונות מחקרים שהשוו בין היקף הבעיה כפי שהוא ידוע לאנשי המקצוע ובין היקפיה האמיתיים, בעיקר בהתבסס על ריאיון ישיר של ילדים ובני נוער.

גם בישראל נערך לאחרונה מחקר דומה (לב-ויזל ואיזיקוביץ', 2016). כל המחקרים, ובכלל זה המחקר הישראלי, מצאו היקפים אדירים של בעיית ההתעללות בילדים, תופעה שרובה הגדול כלל לא ידוע ומעולם לא דווח לרשויות (תגובה אופיינית למחקרם של לב-ויזל ואיזיקוביץ', הן בתקשורת והן במערכת הפוליטית, הייתה – זה מוגזם, זה מופרז, זה לא הגיוני וכדומה).

קשה לצפות להשקעה גדולה ולהצלחות ניכרות כאשר רובה של התופעה נסתר מן העין – עינו של הציבור, עינו של השלטון, עינו של המחוקק ועינה של התקשורת. התוצאה של מצב זה ואולי הסיבה לו – ואולי באופן הדדי ומעגלי – היא שמעולם לא היה לנושא ההתעללות לובי חזק ופעיל. למחלות ולנכויות שונות או לתופעות חברתיות מדאיגות יש שדולות הורים או שדולות פוליטיות או שדולות משותפות, אך לא כן, ומטעמים מובנים, ל"מחלת" ההתעללות.

עם זאת, אפשר לטעון כי פתרון של בעיות סבוכות ומורכבות ושל תופעות חברתיות קשות מצריך זמן רב, הבשלה והתפתחות, וכי כל אלה טרם התקיימו בכל הקשור לפגיעות בילדים. בין אם מדובר בחמישים שנה לערך, מאז מאמרו החדשני של ד"ר קמפה וחוקי חובת הדיווח, ובין אם מדובר בכשלושים שנה בישראל (מותה של מורן, הוועדה המיוחדת בכנסת, חקיקת החוק למניעת התעללות בילדים וחובת הדיווח בכלל זה), זו תקופה קצרה יחסית – הן למאות ולאלפי שנות הסתרה והתכחשות והן לזמן הארוך יותר שנדרש בתחומי הרפואה או מדעי החברה להבנה של מחלות או של תופעות קשות, להתמודדות איתן ולפתרון החלקי או המלא.

מעניין ומאתגר הקונפליקט – בין הטענה שצריך עוד זמן (להבנה, ללמידה, להבשלת הקרקע, לניסוי וטעייה, למחקר, לידיע, לפתרונות) ובין הטענה המוכרת, אך הנכונה תמיד, שלילדים אין זמן. אין זמן להמתין, אין זמן לכאוב, אין זמן להתאפק ולחכות עד שתגיע העזרה המיוחלת.

יש קונפליקט דומה באופיו – בין הטענה שחוסר ההשקעה, חוסר ההתמודדות וחוסר ההצלחה בכל הנוגע לתופעת ההתעללות בילדים, היקפיה וחומרתה, נובעים מהיעדר של ידע מספיק, מידע, נתונים ומחקר על התופעה, שכיחותה, המקורות לצמיחתה ומאפייניה השונים (מאפייני

קורבנות, מאפייני פוגעים, סוגי פגיעות, אוכלוסייה בסיכון גבוה, מקורות הפגיעה, דרכי התמודדות ועוד) ובין הטענה שייתכן כי חוסר הידע והמידע המספיקים אינם אלא תירוץ, אליבי לחוסר העשייה ולחוסר ההשקעה המספקת.

אין ספק – מידע ונתונים, ידע והבנה של התופעה ושל הגורמים לה יכולים לסייע, ולעיתים הם גם תנאי הכרחי למתן פתרונות ולטיפול בבעיה, ובעיקר להעמקת המניעה. אין ספק גם שמידע וידע, חלקיים לפחות, קיימים וידועים לכל מי שעוסק בנושא. אסור שהיעדר ידע מספק וטוב ומפורט יותר ישמש עילה, תירוץ או אליבי לאי-עשייה ולא-השקעה בנושא, עד שנדע טוב יותר ויותר.

ואולם ידוע מספיק כדי לפעול³ ואולי זו התשובה הנכונה לסתירה ולקונפליקט האפשרי בין טענת חוסר הידע לטענה שמדובר בתירוץ בלבד לאי-העשייה.

אין ספק שעדיין חסר לנו, ונחוץ לנו, ידע רב כדי לפעול בהצלחה ובאפקטיביות ולהתמודד טוב יותר ונכון יותר עם תופעת ההתעללות. אך אסור לחכות עד שנדע יותר – הן בכמות והן באיכות. צריך עוד ידע, אך כבר עתה יש ידע מספיק כדי לפעול – הרבה יותר, מהר יותר, טוב יותר.

מכשול או עיכוב נוסף, שיכול להסביר את חוסר ההתקדמות המספקת בפתרון הבעיות או בהתמודדות מוצלחת יותר עם תופעת ההתעללות, הוא חוסר הבהירות בדבר האחריות לטיפול בנושא. לילדים האלה "אין אבא ואימא", או שיש להם "הורים" במשרה חלקית, "הורים" רבים מדי ו"הורים" רבים מדי (בית דגושה ובית רפויה – בהתאמה).

למעשה, עד היום לא ברור מי אחראי לנושא, למי "שייכת הבעיה", ידע של מי צריך לכוון לפתרונות, איזו פרופסיה צריכה ויכולה להתמודד עם האתגר. האם מדובר בתופעה בריאותית-רפואית (ראו מאמרו של ד"ר קמפה שפורסם בכתב עת מקצועי-רפואי, Kempe et al., 1962)? האם מדובר בבעיה נפשית-פסיכולוגית? האם מדובר בסוגיה חוקית-משפטית (ראו למשל חקיקת חובת הדיווח בישראל ובארצות הברית)? האם מדובר בתופעה סוציולוגית-חברתית ואולי אנתרופולוגית? ואולי זו בעיה פוליטית-היסטורית ועכשווית (ראו למשל העימות של ניקסון-מונדייל בארצות הברית או הוויכוח הפוליטי על מיקום האחריות הארגונית על המסגרות לטיפול בגיל הרך – Lepore, 2016, p. 7)?

ואולי, בראייה חדשנית, מדובר בבעיה שאת מקורותיה וגם את השלכותיה צריכים לחקור בתחומי הביולוגיה והכימיה של מוח האדם (הן של הפוגעים והן של הנפגעים, וראו למשל אסמה, 2016).

ושמא בכלל, כבתחומים רבים אחרים, הכול מתחיל ונגמר במשאבים ובהקצאתם, והבעיה היא בעיה כלכלית ועניין של סדרי עדיפויות מקומיים ולאומיים?

ומי שרוצה להפיס את הדעת ולטעון, כמעשה הרב והרבנית בסיפור הידוע "מי צודק?", כי אין בעיה ומדוע יש להחליט של מי האחריות ושל מי עולם הידע ושל מי הסמכות, אדרבא – גם וגם וגם. כולם יתרמו, כולם יהיו אחראים וכולם יוסיפו מידע ודעת. הניסיון מלמד כי כשיש אחראים רבים, נותרים לרוב ללא אחראי כלל. חוסר הבהירות עוזר לעמימות שאינה תורמת ולמחלוקות שלא לשם שמיים.

---

³ מאמר זה נכתב בהיותי חוקר אורח במרכז שוסטרמן ללימודי ישראל באוניברסיטת ברנדייס שבארצות הברית. באופן פלאי מצאתי בחדר העבודה שהוקצה לי, על אחד המדפים, דגלון של האוניברסיטה שנשא את הכותרת: Enough is known for action – "ידוע מספיק כדי לפעול".

ד. מחשבות והצעות לשינוי ולשיפור

בעניין כה חשוב – התעללות בילדים – אסור להסתפק אך ורק בהצבעה על תהליכים ומגמות ועל בעיות ואתגרים ומכשולים וקשיים.

יש להציע פתרונות כוללניים ואף חלקיים.

קל למדי, ולפעמים אף צודק, להציע "עוד מאותו דבר": עוד חקיקה ועוד מחקרים, ובעיקר עוד ועוד משאבים ובייחוד תקציבים וכוח אדם. אין כלל מחלוקת על כך שהדבר נחוץ וחיובי ויש להיאבק על השגתו.

אך צריך גם – מעת לעת, ובעיקר בזמנים של תסכול ותחושה של חוסר מוצא – להציע פתרונות לא שגרתיים ומחשבות יצירתיות כדי לקדם פתרונות, מענים ועשייה, גם אם הם מאתגרים ואפילו שנויים במחלוקת.

ומכאן לחלקו של המאמר שבו יועלו כמה הצעות שמטרתן לקדם את הטיפול בבעיה ואת ההתמודדות עם התופעה הקשה של התעללות בילדים. אין לנו ספק שיש ברעיונות שיועלו כאלה שאינם שגרתיים, ואפשר ואולי אף ראוי שיעוררו מחלוקת והתנגדות. עם זאת ראוי שבעיה לא שגרתית וקשה כל כך תביא בחשבון גם פתרונות לא שגרתיים.

כל אחד מהרעיונות שלהלן יועלה בתמצית ובקיצור רב, ויש מקום להרחיב את היריעה ולקיים דיון מפורט בכל אחת מההצעות על כל השלכותיה.

1. מתן מעמד מיוחד לתופעת ההתעללות והכרה לאומית בתופעה. בדרך כלל יש נטייה למצוא פתרונות טכניים וארגוניים לבעיות מהותיות ועמוקות. לעיתים הצורך מסתכם בשינוי, בהקמת רשויות וגופים נוספים על אלה הקיימים ופועלים, גופים שאין בהם צורך ותועלת אך הם מספקים את התחושה ש"משהו חדש" נעשה.

על כן לא מוצע להקים רשות לאומית או גוף מבצעי אחר, נוסף, לטיפול בהתעללות בילדים. עם זאת, יש צורך בחידוד המודעות, בהעלאת הנושא לסדר עדיפות גבוה ולפרופיל לאומי בולט יותר של תופעה שאמנם איננה מוכחשת כבעבר, אבל העניין בה נמוג והולך.

מוצע על כן להקים ועדת שרים (וכדי להיות מעשי יותר – ועדת מנכ"לים) מיוחדת שתתכנס אחת לשלושה חודשים לדיון מיוחד, לקבלת מידע ונתונים, וכן לשמיעת פתרונות והצעות לקידום ההתמודדות עם התופעה. בוועדה יהיו נציגים של משרדי הרווחה, הבריאות, החינוך, המשפטים וביטחון הפנים, וכן נציגי ארגונים רלוונטיים מהמגזר השלישי, כגון המועצה לשלום הילד, אל"י ומכון חרוב. הממשלה תקיים פעם בשנה דיון מיוחד וקבוע כדי לשמוע דיווחים על המצב מוועדת השרים/המנכ"לים ולקדם הצעות לפתרון.

הממשלה תכריז על שבוע המודעות לתופעת ההתעללות בילדים, שיתקיים במועד קבוע מדי שנה. הדבר ייעשה בתיאום עם הכנסת והוועדות הרלוונטיות שלה, ובייחוד הוועדה לזכויות הילד, ויינתן דגש מיוחד לשיתוף ילדים ובני נוער בתוכניות אלה.

אחד הנושאים הראשונים שוועדת השרים/המנכ"לים האמורה תצטרך לדון בהם הוא מציאת דרכים לעגן בחוק תוספת משאבים ניכרת בתקציבים ובכוח אדם, כדי לשפר את ההלימה בין הצרכים והיקף הבעיה ובין המענים שיוקדשו לכך.

2. הקמת "חממה" לקידום רעיונות חדשים – להתמודדות עם תופעת ההתעללות. כדי לא להסתפק רק בעשיית "עוד מאותו דבר" (שאיננו פסול, אם הוא מצליח ויעיל) וכדי לאפשר

פריצות דרך, מוצע להקים חממה לרעיונות יצירתיים וחדשניים. אנשי מקצוע, ארגונים ואזרחים, ובכלל זה גם ילדים, יוכלו לקבל תמריצים ומענקים על פיתוח רעיונות ותוכניות בתחום הטיפול, ובעיקר בתחום המניעה, שייבחנו על-ידי ועדת מומחים מיוחדת (מן הראוי להדגיש כי תוכנית כזאת, למיטב ידיעתנו, נתונה בשלבי פיתוח במכון חרוב).

3. פיתוח ידע ומודעות – בקרב אנשים מקצוע. יש צורך לקבוע באופן מנדטורי כי במערכת הלימודים הבסיסית במכללות ובאוניברסיטאות יתקיים קורס חובה בנושא התעללות בילדים – לכל תלמידי מקצועות החינוך, העבודה הסוציאלית, הרפואה, המשפטים, הקרימינולוגיה והסיעוד. יש מקום אף לשקול הרחבת העניין לתחומי עיסוק נוספים, ובהם מאמני ספורט, מטפלות ומנהלות מעונות יום ועוד.

4. הקמת "פורום קרנות" – לקידום מענים לתופעת ההתעללות בילדים, למניעתה ולטיפול בה. מספר לא מועט של קרנות ישראליות ובין-לאומיות פועלות בישראל ותומכות בקידום רווחת הילד בכלל, ורווחת ילדים בסכנה ובסיכון בפרט. כדי לייעל ולהגדיל את ההשפעה בתחום חשוב זה, מוצע להקים את "פורום הקרנות למען ילדים בסיכון בישראל", שימנף את העשייה וישפר את שיתוף הפעולה ואת ההשקעה המבורכת בתחום זה.

5. הכרה בנפגעי ההתעללות, שיקומם והרחבת סל שירותי השיקום. מוצע לעגן בחקיקה את ההכרה בילדים נפגעי התעללות כ"נפגעי פעולות איבה". הכרה כזאת תוכל לסייע במתן סל שירותי טיפול ושיקום לילדים אלה, סל שכמעט איננו קיים היום. יש לזכור כי עם כל החשיבות של איתור, דיווח, העמדה לדין של הפוגע ועשיית צדק עם הנפגע והפסקת הפגיעות בו, אי אפשר ואסור להשאיר את נפגעי ההתעללות ללא תוכניות שיקום וטיפול – לטווח הקצר והארוך גם יחד. סל השירותים לשיקום הנפגעים חייב להיות נרחב ויצירתי ולכלול גם דרכי טיפול לא שגרתיות, ובכלל זה סיוע בדיוור, רפואה משלימה, סדנאות לכתיבה ותשלום עבור ייעוץ לנפגעים אחרים (כבר היום נפגעים שהשתקמו או שרדו עוסקים במתן הרצאות על ניסיונם בפורומים שונים וכן בייעוץ לנפגעים אחרים. יש לכך ערך תרפויטי רב, אך אין סיבה שהפעילות תיעשה בהתנדבות בלבד ולא תתוגמל כראוי).

6. "תקופת מחילה" לאיתור ילדים נפגעים שאינם ידועים ולטיפול בהם. לפי מחקרים רבים שנערכו בארצות שונות ובהן ישראל, יש פער עצום בין מספר המקרים הידועים למערכות הרווחה והחוק ובין המספר האמיתי של הילדים הנפגעים. יש אפוא מקום להניח כי עשרות אלפי ילדים בישראל (ואולי אף יותר, וראו מחקרם של לב-ויזל ואיזיקוביץ', 2016) סובלים מהתעללות לסוגיה או מהשלכותיה, גם אם זו נפסקה, ללא כל טיפול ושיקום או התייחסות כלשהי. אין צורך להרחיב ולהסביר את ההשלכות הקשות שיש למצב כזה על רווחתם ואיכות חייהם של ילדים אלה בהווה ובעתיד ועל הסכנה שייגרם להם נזק בלתי הפיך. על כן מוצע לנקוט צעד בלתי שגרתית, לא פשוט וייתכן אף שנוי במחלוקת, ולהכריז על "תקופת מחילה" מוגבלת בזמן ובתנאים, אשר תאפשר לפוגעים ולנפגעים ולבני משפחתם לדווח על הפגיעה, עם התחייבות שלא להעמיד את הפוגעים לדין על מעשיהם. "תקופה המחילה" לפוגע תותנה בהסכמת הנפגע, בהודאה מלאה של הפוגע במעשים, בהתנצלות לפני הנפגע, בהתחייבות לקבל טיפול ולפצות את הנפגע. כל פגיעה נוספת לאחר ההודאה תבטל את ההתחייבות שלא להעמיד את הפוגע לדין. ראוי לציין כי התפיסה של "תקופה מחילה" מוכרת מתחומים אחרים, והיא נוסתה בהצלחה, למשל – בהחזרה של ציוד צבאי הכולל נשק ואמל"ח אחרים לצה"ל ומעוד תחומים (ואנו ערים להבדלים המשמעותיים שבין התחומים).

ברור לחלוטין שהצעה כזאת איננה פשוטה, וכרוכים בה לא מעט שאלות וקשיים (מוסריים

וגם חוקיים), אך ייתכן שזו תהיה הדרך היחידה להגיע לאלפים רבים של ילדים הסובלים כיום מהתעללות או מתוצאותיה ונותרים ללא כל התייחסות וסיוע.

7. התמודדות עם הגדרה מחדש של התעללות לסוגיה. משהוכנס סוף סוף לחוק הישראלי המונח התעללות בילדים (תיקון 26 לחוק העונשין – 1989), לא נכללה בו הגדרה למעשה ההתעללות. שנים לאחר מכן, בפסק דין של בית המשפט העליון (ע"פ 4596/98, פלונית נגד מדינת ישראל – השופטת בייניש ואחרים, 2000), נעשה ניסיון להגדיר את ההתעללות – אך לא באופן מלא ומפורט אלא בהכללת אינדיקטורים שונים למעשה ההתעללות. גם כיום ההגדרה מעורפלת משהו (ויש מי שיטען שטוב שכך), ובייחוד בנוגע להתעללות נפשית ולהזנחה.

במסגרת של התמודדות מחודשת ומקיפה עם נושא ההתעללות, מן הראוי להתמודד גם עם הגדרות מחודשות של מעשה ההתעללות, ואולי לכלול בהן במפורש גם תחומים כגון חשיפת קטינים ל אלימות בין הוריהם, תינוקות מכורים לסמים, טלטול תינוקות ועוד, שספק אם הם נכללים כיום בהגדרות ההתעללות. בה בשעה ייתכן שיש מקום להוציא מכלל ההגדרה (ככל שישנה הגדרה) תופעות שגם אם הן פסולות ומזיקות אינן בהכרח בגדר התעללות.

8. איסוף שיטתי של נתונים וניתוח מאפייני ההתעללות. גם אם כבר נאמר שהיעדר מידע ונתונים במידה מספקת, אסור שישמש אליבי ותירוץ לאי-עשייה, אין ספק – יש צורך דחוף בשיפור וטיוב של הידע והנתונים שיש בידינו בנושא ההתעללות. הדברים נוגעים הן להיקף התופעה ולפער העצום בין הקיים ובין המדווח והן למאפייני התופעה, מאפייני הפוגעים, הנפגעים, הסיבות לפגיעה, זמני הפגיעה, מקום הפגיעה, גורמים מאיצי פגיעה, גורמים מרסני פגיעה, היבטים של מגדר ושל מגזר, השלכות הפגיעה ועוד. מידע ונתונים אלה חיוניים לשיפור ההתמודדות עם התופעה, ובייחוד להגדלת סיכויי המניעה של התופעה או לפחות לאיתורה המהיר והמוקדם ביותר.

9. תוכניות מניעה והתערבות מוקדמת. מיותר לשוב ולהדגיש את חשיבותן, עלותן המוקטנת ויעילותן של תוכניות מניעה, אך אין מנוס מלחזור על כך לנוכח ההזנחה הרבה בתחום המניעה. איסוף שיטתי ומקיף יותר של נתונים וניתוח מעמיק שלהם יכולים לתרום לגיבוש דפוסי נבוי והערבות סיכון, ואלה יכולים להביא להתערבות מוקדמת וממוקדת באוכלוסיות סיכון ובמצבי סיכון. בכך ייחסך סבל רב מילדים (וממשפחות) וייחסכו עלויות רבות וגבוהות (לא רק בכסף) הכרוכות בטיפול בבעיה לאחר שהתפרצה בכל חומרתה. גם במצב הידע החלקי הקיים כיום אפשר לעשות הרבה יותר בתחום המניעה. צריכה להימצא הדרך להתמודד עם ה"אפרוריות" של תוכניות מניעה, עם הקושי בהוכחת יעילותן והצלחתן ועם הנטייה לבטל תחילה תוכניות מניעה בכל מצב של קיצוצים תקציביים – לטובת הטיפול הדחוף והבווער בבעיות שכבר התפרצו.

10. שיטות טיפול חדשות בפוגעים ובמשפחות. במקרים רבים, כאשר מתרחשת התעללות חמורה בילד, אין מנוס מהוצאת הילד מהבית וממקום ההתעללות, כדי לאפשר הגנה מלאה עליו ולמנוע את המשך ההתעללות.

עם זאת, הוצאת הילד מהבית עלולה לפגוע בילד עצמו, עלותה יקרה מאוד ויש בה לעיתים משום "עונש" דווקא לנפגע עצמו. במקרים המתאימים (ויודגש – בכאלה בלבד) יש לשקול שיטות חלופיות להרחקת הסכנה והמשך הפגיעה, וזאת בלי להמעיט מערך אכיפת החוק במקרים שאפשר וצריך להעמיד את הפוגע לדין ולהרחיקו מהחברה. יש לשקול שיטות חדשניות (מקצתן כבר נוסו במדינות אחרות), כגון הכנסת סומכת קבועה למגורים בבית המשפחה לפיקוח על המתרחש בה. אפשר גם לשקול הוצאת המשפחה כולה אל מחוץ לבית, למעין פנימייה משפחתית

שבה המשפחה כולה לומדת חלופות לא פוגעניות לחיי משפחה (יש מודל כזה בגרמניה). יש מקום לחשיבה יצירתית וחדשנית, ובלבד שטובת הילד וההגנה על שלומו ועל שלומם של ילדים אחרים יהיו השיקול הראשון במעלה.

11. הקמת בית דין רבני מיוחד לקבלת היתר לדוות. סביר להניח כי הצעה זו, באופן דומה להצעה של "תקופת מחילה", תעורר תהיות ואף התנגדות, ובכל זאת מן הראוי לדון בה בכובד ראש ומתוך פתיחות, ולפחות לבחון אותה על יתרונותיה וחסרונותיה.

בשנים האחרונות מתחולל שינוי של ממש בחברה החרדית בכל הקשור ליחס להתעללות בילדים בכלל ולהתעללות מינית בפרט. יש שיאמרו שזו מהפכה של ממש, ובכלל זה עניין הדיווח לרשויות – לאחר שנים של הסתרה, הכחשה וקשר של שתיקה. זה שינוי חלקי, איטי ולא תמיד עקבי ויציב, והוא עובר גם על מנהיגות החברה החרדית, בעיקר על הרבנים, ואף על בכירים שבהם. לאחרונה יש עוד ועוד מפגשים, דיונים, כנסים ודברים שנכתבים – חלקם פנימיים וחלקם בשיתוף עם אנשי מקצוע ובעלי תפקידים ברשויות שמחוץ לעולם החרדי.

על הצורך והתועלת הרבה שבהמשך תהליך חשוב זה, ועל המשמעות של שינוי זה בכל הקשור לדרישות ולהתגמשות הנדרשת משני צידי הגשר, יש מקום וצורך לדון בנפרד ובהרחבה. נציין כאן רק רעיון שטומן בחובו סיכוי גדול, אך גם לא מעט סיכונים. מדובר בהצעה (שבאה דווקא מרבנים בכירים במגזר החרדי) – להקים בין דין רבני מיוחד שיורכב מבכירי הרבנים החרדים העוסקים בנושא ואשר יוסמך לדון בנושא ולתת היתר רבני לדווח לרשויות על מקרי התעללות. לדברי רבנים בכירים הנוגעים בדבר, המודעים הן לבעייתיות והן לסכנות שבהצעה זו, תועלתה מרובה מנזקיה. לעומת מקרים מעטים שבהם אפשר שלא יינתן היתר רבני, יינתנו באופן בולט היתרים לדווח באלפי מקרים אחרים, ובדרך זו יימנע המשך ההתעללות ויתאפשר טיפול בפוגעים ובעיקר בנפגעים.

הצעה זו כרוכה בבעייתיות רבה ובשאלות לא פשוטות – מוסריות, חוקיות ואחרות, אך מן הראוי לפחות לבחון אותה לעומק ובפתיחות, גם אם לבסוף מטעמים שונים ומובנים יוחלט שלא לקבלה.

12. תיקוני חקיקה ויישום חקיקה בתחום הגנת הילד. מספר רב של חוקים עוסקים כיום בתחום הגנת הילד – חוקים רבי חשיבות ותועלת. מקצתם נחקקו לפני זמן רב, ומקצתם "רק" לפני כשלושים שנים (החוק לתיקון דיני ראיות – הגנת ילדים והחוק למניעת התעללות בקטינים וחסרי ישע, בהתאמה). יש צורך של ממש להכניס רפורמות ותיקונים משמעותיים בחוקים אלה לאור הניסיון הרב שנצבר ביישומם.

נזכיר רק כמה מהם, ובקיצור (כמובן, אפשר להרחיב ולהקצות מאמר נפרד לכל אחד מהחוקים הנזכרים ולהצביע על חסרים ועל התיקונים והשינויים המתבקשים).

בחוק למניעת התעללות בקטינים וחסרי ישע יש פרק רב חשיבות העוסק בחובת הדיווח – רכיב חיוני וחשוב בחוק. חובת הדיווח הגורפת והחד-משמעית איננה פטורה מבעיות וקשיים. על כמה מהבעיות נועד לענות הסעיף העוסק בוועדות הפטור. ועדות אלה נועדו לשמש "פתח מילוט" למקרים שבהם העברת הדיווח למשטרה והמשך ההליך הפלילי עלולים להזיק לילד הנפגע. המספר הגדל מאוד של פניות לוועדות הפטור, מאז חוקק החוק, רק מעיד על נחיצותן הרבה של הוועדות.

דא עקא שלמרות השנים הרבות שעברו מאז הוסדר הנושא בחקיקה, עדיין לא הובהרו (בתקנות או בדרך אחרת) הקריטריונים להיענות או לסירוב לבקשת פטור מדיווח. יש שונות רבה במספר הבקשות שמגיע לוועדות אלה ובשיעורי הקבלה או הדחייה של הבקשות, לפי המחוזות השונים. אף שרבים וטובים העירו על חיסרון זה, העניין טרם הוסדר וטרם תוקן. יש גם מקום לחשיבה מחדשת על הגורמים המוסמכים לפנות לוועדה ולהגיש בקשות לפטור, וכן ראוי לחשוב על הרחבה אפשרית של הרכב הוועדה ושל הגורמים המוסמכים להופיע לפניה (בייחוד כאשר

מדובר בקבוצות אוכלוסייה ובמגזרים מסוימים שיש בהם בעיה של תת-דיווח ומעורבות של מנהיגות רוחנית, דתית וקהילתית).

חוק אחר שראוי לבדיקה הוא החוק החשוב מאוד שנועד להגן על ילדים מפני קורבנות משנית והמאפשר ומחייב חקירת הילד על-ידי חוקרי ילדים מיוחדים שאינם אנשי משטרה – כדי לחסוך מהילד טראומה אפשרית נוספת בעקבות עדותו (בחקירה הראשית, ובעיקר בחקירה הנגדית) בבית המשפט.

אין ספק – החוק החדשני (גם בקנה מידה בין-לאומי) החשוב והוותיק הזה (1956!) מיטיב עם הילדים הנפגעים, אך יש מקום לחשיבה מחודשת גם בעניינינו. ברור כי במקרים רבים ההחלטה של חוקרי הילדים שלא להעיד את הילד (ולמעשה, לאסור את העדתו) גורמת לכך שבמקרה הטוב התיק מסתיים בעסקת טיעון מקילה ולעיתים אף מקוממת, ובמקרה הגרוע יותר היא עלולה אף להוביל להחלטה לסגור את התיק. כשחוקר ילדים מעיד במקום הילד, נדרש חיזוק לעדות בדמות סיוע חיצוני, סיוע שלרוב איננו קיים בשל אופי העבירות הנידונות. סגירת התיק או המרת האישום החמור באישום קל במסגרת הסדר טיעון פוגעות לא רק בעשיית הצדק אלא גם בילד עצמו, והוא נותר בתחושה שלא נעשה עימו צדק ושעולם המבוגרים שוב בגד בו. עבור ילדים נפגעים רבים סגירת המעגל העובדתי-משפטי היא תנאי הכרחי להשלמת ההליך השיקומי והטיפול.

יתרה מזו, במקרים לא מעטים מתברר שבעצם העדות בבית המשפט, עם כל הקושי הכרוך בכך, יש כדי להעצים את הילד הנפגע, כפי שמראה מחקרה של הממונה הארצית על חקירות ילדים, ד"ר רונית צור (צור, 2015).

יש אפוא מקום לבחון שינוי (אם בחקיקה ואם בנוהל הרווח כיום) שיאפשר להעיד ילדים רבים יותר. זאת כמובן בתנאי שתאפשר עדות מוגנת יותר מבחינת הילד, כדי למנוע את השלכות הקשות האפשריות של מעמד ההעדה בבית המשפט כפי שהוא כיום (אם בשל מגבלות החוק ואם משום אי-יישום של אמצעים מקילים אפשריים שעוגנו כבר בחקיקה, למשל העדה במערכת אור-קולית במעגל סגור).

תחום אחר המצריך שינוי בחקיקה הוא החוק המאפשר להגיש לבית המשפט "תסקיר נפגע עבירה" (תסקיר קורבן). לתסקיר המתאר את מצבו של הילד הנפגע ואת השלכות הפגיעה בו חשיבות רבה, אך במצב הקיים, לא בכל המקרים שבהם נפגע ילד מאפשר החוק הגשת תסקיר כזה. שופטים ואנשי מקצוע אחרים כבר העירו על כך בעבר, וטוב ייעשה אם הדבר יבוא על תיקונו.

גם בחוקים אחרים הנוגעים לילדים נפגעים וקורבנות התעללות (למשל בחוק העונשין) יש מקום לחשיבה מחודשת ולהכנסת שינויים בחוק, אך לא כאן המקום להרחיב בעניין.

13. גיוס תחומי מחקר וידע חדשים להתמודדות עם תופעת התעללות. עולמות חדשים של מדע וידע נתונים בהתפתחות מתמדת. לכאורה, מה למדעי החברה בכלל ולתחום התעללות בילדים בפרט ולעולם מדעי הרפואה, הביולוגיה והמדעים המדויקים? רק לכאורה. ראוי ורצוי להיות פתוחים להתפתחויות במדע גם בתחומים הנראים רחוקים, ולבחון כיצד אפשר להיות ניזונים מהתפתחויות במדע, לטובת הילדים נפגעי התעללות.

יש היום ידע רב יותר ועיסוק רב יותר בתחומים כגון חקר המוח, ההורמון האנושי, הביולוגיה והכימיה של גוף האדם, הגנום האישי ומדעי הגנטיקה. לכל אלה יכולות להיות השלכות מרחיקות לכת, הן על הבנת הפעולות והמניעים למעשיו של המבוגר וההורה המתעלל והן על אלו של הילד הנפגע. לחידושים אלה יכולה להיות השפעה רבה על איתור קבוצות סיכון ומדדי סיכון וסכנה ועל הדרך למנוע סיכון, וכן על הבנת מכלול הנזקים עקב התעללות והדרך לרפאם – או לפחות למזער את השלכות הפגיעה. ראוי ורצוי גם לבחון את האופקים החדשים הנפתחים לפנינו (וגם את הסכנות שיש בכך) בהקשר של העולם המקוון, האינטרנט על נגזרותיו והרשתות החברתיות.

מצד אחד – עולמות אלה טומנים בחובם סכנות רבות, כגון פגיעה והתעללות באמצעות הרשת, פגיעה שנזקיה רבים, תפוצתה נרחבת והקושי לאתרה גדול; מצד שני – יש בעולמות מתפתחים אלה גם פוטנציאל – לגילוי מוקדם, לטיפול מרחוק, לאפשרות שיתוף אנונימי בין נפגעים, ועוד תועלות רבות שצריך רק לרצות לגלותן.

14. הקשבה לילדים ושיח משתף. היום מקובלת, יותר מבעבר, העמדה שילדים צריכים להיות חלק מהשיח בעניין ילדים, רווחתם וזכויותיהם – חלק חשוב ומרכזי. האמנה בדבר זכויות הילד נותנת משקל רב לשיתוף ילדים בנושאים הקשורים לשלומם ולמצבם. גם בתחום הקשה של התעללות בילדים, ועם כל הקושי הכרוך בכך, ראוי לשתף ילדים בדרכים מותאמות לגילם ולהבנתם. לשיתוף ילדים בתחום זה יש מקום וצורך בשלושה רבדים.

ברובד הראשון חשוב ונחוץ לדבר עם ילדים בסיכון, ועם ילדים בכלל, כדי לאפשר איתור מוקדם של ילדים נפגעים. מניסיון רב שנים, שנצבר בפעילות ניידת זכויות הילד של המועצה לשלום הילד, עולה כי בעקבות חשיפה של ילדים (בכיתות ג'-ד') לסיפור על התעללות בילדים, מתגלים בכל פעילות ילדים שבעצמם היו או עודם קורבן להתעללות. רובם הגדול לא היו מוכרים ככאלה למערכות החינוך או הרווחה. ילדים נפגעי התעללות שותקים בדרך כלל מסיבות רבות ושוונות, אך רבים מהם מחכים לפתח מתאים ולהזדמנות שתאפשר להם לדבר על הפגיעה, או לפחות לרמוז לנו על קיומה. יש אפוא צורך ותועלת רבה במתן הזדמנות כזאת לילדים לספר על מצבם – הן לכלל ציבור הילדים והן לקבוצות סיכון (וזאת בלי לתייגם ככאלה).

הרובד השני של שיח עם ילדים נועד לחזק את הילדים – חבריהם ובני גילם של ילדים נפגעים. מחקרם החלוצי של לב-ויזל ואיזיקוביץ' חשף בין השאר כי ילדים נפגעי עבירה שמעייזים לספר למישהו על דבר הפגיעה מעדיפים בבירור את חבריהם ככתובת לדיווח (שנ"ים לדיווח רק לבן משפחה קרוב). משמעות הדבר היא שעלינו לדבר עם ילדים על תפקידם כ"מקבלי דיווח" ו"סוכני סיוע". ילד ששומע מחבר על התעללות בו אינו אמור לדעת בעצמו או לנחש כיצד לפעול, מה לעשות וגם מה לא לעשות במידע החשוב והמורכב שהגיע אליו. הילדים צריכים אפוא להיות קהל יעד להסברה, להדרכה ולחינוך כסוכני סיוע ראשוניים. בהיעדר עשייה מאורגנת ומתוכננת כזאת, אנחנו מפקירים לנפשם הן את הילדים הנפגעים והן את הילדים מקבלי הדיווח.

הרובד השלישי הוא רובד השיח עם כלל הילדים – גם אם אינם נפגעים וגם אם אינם סוכני סיוע. ילדים בני גילים שונים חייבים לדעת, באופן המותאם לגילם ולהגנתם, על קיומה של תופעת ההתעללות בילדים. שיח מכבד ומשתף עם ילדים בכלל, בנושאים שונים, איננו יכול לדלג על סוגיה כה חשובה וכה קריטית – התעללות בילדים. שיח כזה יכול וצריך שיהיה לא רק חד-סיטרי במסגרת מידע לילדים אלא גם בהקשבה להם ולרעיונות שהם מעלים להסברים לתופעה ולדרכים להתמודדות עימה. אין ספק, לילדים יש מה לתרום בעניין זה – גם לעולם המבוגרים ואפילו לאנשי המקצוע. מובן שלשיח כזה עם ילדים יש משמעות רבה גם כפעילות מניעה אפשרית, בבחינת "שלח לחמך על פני המים".

15. הגנה וגיבוי לאנשי מקצוע. אפשר לעסוק בתופעת ההתעללות בילדים בכלים מכלים שונים, במידע ובנתונים וניתוחם, ברשתות חברתיות למידע ולתמיכה, בבדיקות רפואיות מתחכמות, בהסברה, בחינוך ובהעלאת מודעות ועוד. ואולם בסופו של דבר, או בתחילתו, הכלי המרכזי לטיפול בילדים (ולמניעה) הוא בראש ובראשונה מגוון רחב של אנשי המקצוע המטפלים בנושא: שוטרים, פרקליטים ושוטפים, רופאים, פסיכולוגים, גננות, מחנכים ויועצים, ובעיקר עובדים סוציאליים בכלל ועו"סים לחוק הנוער בפרט.

איש מקצוע טוב, מסור ומיומן, אכפתי ונחוש, הוא הגורם העיקרי – ולעיתים הבלעדי – החוצץ בין התעללות והתמשכותה למניעתה או הפסקתה. הוא ההבדל בין קורבנות מתמשכת ונזקים בלתי הפיכים ובין הישרדות, תקווה ושיקום. משאב יקר וחיוני זה, של כוח אדם מקצועי, מצריך השקעה מתמדת וטיפול מתמשך, וכן גיבוי ציבורי והגנה. מנתח שידי רועדות יכול לגרום נזק רב לחולה, וקשה לו להושיע כשהוא עצמו זקוק לישועה. אנשי מקצוע העוסקים בהגנה על ילדים צריכים לחוש בעצמם ביטחון ומוגנות. תחושה של פחד ותבוסה לא תאפשר להושיע ילדים הנתונים במצוקה ובכאב ולחלצם מהפחד. גיבוי מקצועי וציבורי, אין משמעם בשום אופן טיוח או מתן חיסיון לאי-עשייה, או לעשייה לא נכונה ואפילו זדונית. נהפוך הוא – חיזוק וגיבוי של אנשי מקצוע והגנה עליהם חייבים לכלול גם בקרה מקצועית מתמשכת על איכות העבודה וקבלת החלטות נטולת פניות ושקולה. אין לקבל אי-עשייה או עשייה לא מקצועית, ויש לזכור כי טובת הילד צריכה להיות במוקד ההחלטות והעשייה ולא טובת המטפל. עם זאת, יש לתת למטפלים ולאנשי המקצוע כלים מתאימים והולמים לביצוע תפקידם, ובכלל זה גיבוי מלא – מקצועי וחברתי – שיאפשר להם לפעול ללא מורא וללא משוא פנים, ובוודאי ללא חשש לביטחונם ולרווחתם. קל מאוד ומסוכן מאוד להגיע למצב של רפיון ידיים של מי שצריכים לחזק ידיים של ילדים הזקוקים ליד בטוחה שתקל את סבלם.

16. מעורבות הציבור הרחב: להיות מבוגר משמעותי בחייו של ילד. חשוב לזכור שגם לציבור הרחב – גם זה שאיננו נוגע ישירות לעניין ההתעללות, לא כאנשי מקצוע, לא כנפגעים או פוגעים, לא כחייבי דיווח ולא כבעלי מעורבות ישירה כלשהי – גם לציבור הזה יש חשיבות ותפקיד בקידום הנושא. לציבור הרחב יש חשיבות רבה בקהל יעד המצריך השקעה ותשומת לב, משתי סיבות לפחות:

האחת, כמו בכל סוגיה חברתית או בעיה רפואית וסוציאלית, גם בתחום של התעללות בילדים יש מאבק מתמשך על הקצאת משאבים ותקציבים הנתונים במחסור תמידי. התחרות היא על משאבי תשומת לב, על משאבי תקציב, על משאבי כוח אדם וגם על תמיכה חברתית בנפגעים ועל אהדה, וכן על מתן גיבוי לאנשי המקצוע העוסקים בנושא. זו תחרות מתמדת, לא קלה, בעיקר נוכח תחומים אחרים שנהנים מפופולריות רבה יותר.

בלי דעת קהל אוהדת וגיבוי ציבורי נרחב, קשה מאוד לנצח ולהצליח במאבק זה. ההשקעה בדעת הקהל ובמודעות הציבור הרחב לבעיה, להשלכותיה, לנפישותה, למאפייניה, לסכנותיה ולחשיבותה, היא השקעה חיונית שלא תמיד מובנת גם לאנשי המקצוע העוסקים בתחום. להזנחת ההשקעה בתחום זה יכולות להיות תוצאות כבדות משקל. הסיבה השנייה לחשיבות השיתוף של הציבור הרחב נעוצה בתפקיד המיוחד שיש למבוגרים משמעותיים בעיני הילד הפגוע, לפעמים אפילו כשהדבר איננו בכוונת מכוון ואפילו בלי ידיעתם של המבוגרים עצמם.

מתברר כי אחד הגורמים החשובים להבדל – בין ילד נפגע התעללות שמתאפיין לאורך שנים במאפייני קורבן ובין ילד נפגע שמצליח לשרוד ולהתמודד עם צלקות לאורך זמן – הוא לא רק זמינותו של טיפול מהיר, מקצועי ויעיל, אלא גם עצם הימצאותו של מבוגר חיובי משמעותי בחייו של הילד.

מבוגר משמעותי שהוא דמות חיובית בעיני הילד אינו צריך להיות בהכרח גורם מקצועי או גורם מטפל. למעשה, הוא יכול להיות אדם שכלל אינו יודע שהילד הוא נפגע התעללות. עצם קיומו של אדם מבוגר שהוא דמות חיובית בעיני הילד, בסביבתו של הילד, מסייע מאוד לתקן את תמונת העולם שבה מבוגרים מנצלים את כוחם ומעמדם כדי לפגוע בילד. ראוי ורצוי להפנות את תשומת ליבו של הציבור ושל עולם המבוגרים ליכולתם – ולתרומתם הפוטנציאלית האדירה – לסייע בשיקום ובהישרדות של ילדים פגועי התעללות, אף בלי שהתכוונו לכך ובלי שיהיה צורך להפוך אותם לאנשי מקצוע. ככל שעוד ועוד אנשים יהיו – אפילו לשעה קלה, ובוודאי לאורך זמן – דמות חיובית משמעותית לילד, כך נתרום יותר ויותר לסיכויי הישרדותו אף אם הדבר נעשה בלי משים.

במאמר זה – בהרחבת מה אך גם בקצרה – הוצגה מניפה רחבה של מחשבות (רבות מהן לא שגרתיות) על הצורך והאפשרות להביא לידי שינוי ושיפור הן בהבנת ההתעללות בילדים והן בהתמודדות עם התופעה, איתורה המוקדם, הטיפול בה ומניעתה ככל האפשר ולפחות צמצום היקפיה והשלכותיה. כמובן, רצוי לראות בדברים מקשה אחת ולשאוף לשינוי כוללני רחב ועמוק, אך לעיתים קרובות "הכול" הופך ל"לא כלום", ולכן ראוי לשאוף גם לשינויים מצטברים וליישום של חלק מהמכלול, גם אם חלקים אחרים יידחו או יאחרו לבוא. וכפי שבבר לימדונו חז"ל (מסכת אבות, ב' כ"א) – "לא עליך המלאכה לגמור ולא אתה בן חורין ליבטל ממנה".

מקורות

- אסמה, ס"ט (2016). בראשית היה הרגש. אתר אלכסון, 22.6.2016 (תרגום: תומר בן אהרון).
- בויאר, י' וקדמן, י' (2007). בין ענישה גופנית להתעללות – רב המשותף על השונה. בתוך ד' הורוביץ, י' בן יהודה ומ' חובב (עורכים), התעללות והזנחה של ילדים בישראל. ירושלים: אשלים.
- לב-ויזל, ר' ואיזיקוביץ', צ' (2016). אלימות כלפי ילדים ובני נוער בישראל – בין שכיחות לדיווח. טראינה ואוניברסיטת חיפה.
- צור, ר' (2015). ילדים נפגעי עבירות מין על דוכן העדים: הקשר בין העדה בבית משפט להסתגלות פסיכולוגית לאחר המשפט. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת חיפה.
- קדמן, י' (1987). תפקיד העיתונות בעיצוב סדר היום של הכנסת בנושא רווחה. קשר, 1, אוניברסיטת תל-אביב.
- קדמן, י' (1992). החוק למניעת התעללות בקטינים וחסרי ישע – נקודת מפנה ביחס החברה הישראלית להתעללות בילדים. ביטחון סוציאלי, 38.
- Kempe, H. C., Silverman, F. N., Steele, B. F., Droegenmuller, W., & Silver, H. K. (1962). The battered-child syndrome. JAMA, 181(1).
- Lepore, J. (2016). Why can't we stop child abuse. THE NEW YORKER, February 1, 2016